

ABDULLA QODIRIY NASRIY MEROSINING O‘ZBEK ADABIYOTI TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Xurillayeva Shohsanam Ravshanbek qizi

O'zbek tili va adabiyoti o'qitish metodikasi 1-bosqich magistri

ANNOTATSIYA

Qodiriy ijodi yangi o‘zbek nasrining shakllanishida, realistik roman janrining milliy adabiyotga kirib kelishida hamda xalq tarixini badiiy idrok etish madaniyatining rivojlanishida burilish nuqtasi sifatida qaraladi. Muallifning “O‘tkan kunlar”, “Mehrobdan chayon”, “Obid ketmon”, “Kalvak Mahzumning xotira daftaridan” kabi asarlari o‘zbek nasrida xarakter yaratish, tarixiy voqelikni badiiy talqin qilish, ijtimoiy ziddiyatlarni inson ruhiyati orqali ochish, milliy til imkoniyatlarini kengaytirish jihatidan o‘rganiladi. Maqolada Qodiriy merosining jadidchilik harakati, milliy uyg‘onish g‘oyalari, ma’rifatparvarlik tafakkuri va zamonaviy kitobxonlik madaniyati bilan bog‘liqligi ochib beriladi. Kirish qismida O‘zbekiston Respublikasida adabiyot, ijod maktablari, kitobxonlik va ma’naviy-ma’rifiy tarbiya sohalarida olib borilayotgan islohotlar, xususan Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbuslari, ijod maktablari faoliyatini takomillashtirishga oid qarorlar, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida belgilangan vazifalar kontekstida mavzuning dolzarbligi asoslanadi. Metodologiyada tarixiy-qiyosiy, biografik, struktural-semantik, germenevtik va komparativ tahlil usullaridan foydalanildi.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qodiriy, o‘zbek nasri, roman janri, jadidchilik, realistik tasvir, tarixiy xotira, milliy adabiyot, badiiy til, ma’rifatparvarlik, adabiy meros.

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ПРОЗАИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ АБДУЛЛЫ КАДИРИ В РАЗВИТИИ ЛИТЕРАТУРЫ УЗБЕКИСТАНА

АННОТАЦИЯ

Особое внимание уделяется романам «Минувшие дни» и «Скорпион из алтаря», а также сатирическим и социально-психологическим произведениям, в которых раскрываются национальное самосознание, историческая память, нравственные конфликты и художественные возможности узбекского литературного языка. Актуальность темы обосновывается современными реформами в Узбекистане, направленными на развитие литературы, чтения, творческих школ и духовно-нравственного воспитания молодежи. В методологической части используются историко-сравнительный, биографический, структурно-семантический, герменевтический и сравнительно-типологический методы.

Ключевые слова: Абдулла Кадыри, узбекская проза, роман, джадидизм, реализм, историческая память, национальная литература, художественный язык, просветительство, литературное наследие.

THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF ABDULLA QADIRI'S PROSE HERITAGE IN THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN LITERATURE

ABSTRACT

His novels “Bygone Days” and “Scorpion from the Altar”, together with his satirical and social prose, are interpreted as decisive contributions to the formation of the Uzbek national novel, realistic narration and modern literary language. The relevance of the topic is grounded in contemporary reforms in Uzbekistan aimed at strengthening reading culture, creative schools, national literature and moral education. The methodological framework combines historical-comparative, biographical, structural-semantic, hermeneutic and comparative-typological approaches.

Keywords: Abdulla Qodiriy, Uzbek prose, novel genre, Jadidism, realism, historical memory, national literature, literary language, enlightenment, literary heritage.

KIRISH

Abdulla Qodiriy nasriy merosi o‘zbek adabiyoti tarixida yangi badiiy tafakkur, milliy roman maktabi va realistik tasvir madaniyatining shakllanishi bilan chambarchas bog‘liq hodisa hisoblanadi. Adib ijodini o‘rganish faqat adabiyotshunoslik doirasidagi masala emas, balki milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotirani mustahkamlash, kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish va yosh avlodni ma’naviy barkamol etib tarbiyalash jarayonining ham muhim tarkibiy qismidir. XX asr boshlarida jadidchilik harakati ta’sirida yuzaga kelgan yangi adabiy muhitda Qodiriy nasri xalq hayoti, tarixiy jarayonlar, ijtimoiy adolatsizlik, shaxs erki va ma’rifat g‘oyalarini badiiy ifodalashning yuksak namunasi bo‘ldi.

Bugungi O‘zbekistonda adabiy merosni chuqur o‘rganish, mumtoz va zamonaviy adiblar ijodini yoshlar ongiga singdirish, kitobxonlikni keng rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan adabiyot, ma’naviyat va ijodiy ta’limga alohida e’tibor qaratilayotgani Abdulla Qodiriy merosini qayta talqin qilish uchun mustahkam ijtimoiy-ma’rifiy zamin yaratmoqda. Abdulla Qodiriy nomidagi ijod maktabining faoliyati, Adiblar xiyoboni, qatag‘on qurbonlari xotirasini tiklashga qaratilgan tadbirlar, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida o‘zbek va jahon adabiyoti durdonalarini keng ommalashtirish vazifalarining belgilanishi mavzuning amaliy ahamiyatini kuchaytiradi.

Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 11-martdagi 141-son qarorida ijod maktablari va ixtisoslashtirilgan maktablarda buyuk ajdodlarimiz hamda adiblarimizning boy merosini o‘rgatish, o‘quvchilarni ularga munosib voris etib tarbiyalash vazifalari qayd etilgan. Prezidentning 2024-yil 1-apreldagi PQ-147-son qarori esa badiiy

adabiyot va ijod sohalariga mehr qo‘ygan iqtidorli yoshlarni saralash, ularning iste’dodini rivojlantirish, kelajakda o‘zbek adabiyoti va san’ati uchun munosib kadrlar tayyorlash maqsadini ilgari suradi. Bu hujjatlar Qodiriy merosini maktab, oliy ta’lim va ilmiy tadqiqotlar tizimida yangicha metodik asosda o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Adibning “O‘tkan kunlar” romani o‘zbek adabiyotida tarixiy roman janrining shakllanishida muhim bosqich bo‘lib, unda shaxsiy taqdir, ijtimoiy muhit va milliy tarix o‘zaro bog‘liq holda badiiy talqin etilgan. “Mehrobdan chayon”da esa feodal tuzum, saroy munosabatlari, diniy-ma’muriy muhit va insoniy fazilatlar o‘rtasidagi ziddiyatlar chuqur yoritiladi. Qodiriy satirasida jaholat, riyokorlik, ma’naviy qashshoqlik va ijtimoiy loqaydlik kulgi vositasida fosh qilinadi. Shu jihatlar uning nasriy merosini milliy adabiyot taraqqiyotining markaziy manbalaridan biri sifatida baholash imkonini beradi.

METODOLOGIYA

Maqolada adabiy merosni kompleks tahlil qilishga yo‘naltirilgan bir necha metodologik yondashuvlar qo‘llandi. Tarixiy-qiyosiy metod Qodiriy ijodining XX asr boshidagi jadidchilik harakati, milliy uyg‘onish jarayoni va yangi o‘zbek nasri shakllanishi bilan aloqasini ochishga xizmat qildi. Biografik yondashuv adibning hayot yo‘li, ijtimoiy muhit, matbuotdagi faoliyati, qatag‘on fojiasi va badiiy qarashlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash imkonini berdi. Struktural-semantik tahlil orqali romanlardagi syujet qurilishi, konflikt, obrazlar tizimi, dialog, muallif nutqi va badiiy detal vazifasi o‘rganildi.

Germenevtik metod asarlardagi tarixiy voqelik, milliy qadriyat, ma’naviy tanlov, shaxs erki va ijtimoiy mas’uliyat kabi ma’nolarni izohlashda asos bo‘ldi. Komparativ yondashuv Qodiriy nasrini Yevropa, rus va turkiy adabiyotdagi realistlik roman tajribalari bilan qiyoslash imkonini berdi. Mazkur usul orqali Balzak, Tolstoy, Gogol, Turgenev kabi adiblar ijodida kuzatiladigan ijtimoiy muhit va

xarakter munosabati Qodiriy romanlaridagi milliy-tarixiy tasvir bilan solishtirildi. MDH adabiyotshunosligida Qodiriy ijodi ko‘pincha jadid adabiyoti, milliy roman genezisi va tarixiy realizm kontekstida talqin qilinadi.

O‘zbek adabiyotshunosligida Oybek, Izzat Sulton, Naim Karimov, Umarali Normatov, Bahodir Karim, Qozoqboy Yo‘ldoshev, Begali Qosimov kabi olimlarning Qodiriy ijodiga oid qarashlari muhim nazariy tayanch bo‘lib xizmat qiladi. Ular adib asarlarining realizm, milliy xarakter, badiiy til, tarixiylik, satira va ma‘rifatparvarlik jihatlarini turli yo‘nalishlarda yoritgan. Jahon adabiyotshunosligida esa Uzbek literature tarixi, jadidchilik va Markaziy Osiyo modern adabiyoti bo‘yicha yaratilgan tadqiqotlar Qodiriy ijodining xalqaro ilmiy maydondagi o‘rnini anglashga yordam beradi.

NATIJALAR

Tahlil Qodiriy nasrining birinchi yirik natijasi milliy roman janrini shakllantirish bilan bog‘liq ekanini ko‘rsatdi. “O‘tkan kunlar” o‘zbek adabiyotida voqelikni keng epik ko‘lamda tasvirlash, tarixiy jarayonni inson taqdiri orqali ifodalash, ijtimoiy muhit bilan shaxsiy hayot o‘rtasidagi ziddiyatlarni badiiy umumlashtirish imkoniyatini yaratdi. Asarda Otabek va Kumush taqdiri faqat romantik muhabbat hikoyasi sifatida emas, balki milliy jamiyatdagi eskilik va yangilik, adolat va zo‘ravonlik, ma‘rifat va jaholat o‘rtasidagi kurashning ramziy ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchi natija Qodiriy romanlarida tarixiy xotira va milliy o‘zlikning badiiy talqin etilishi bilan belgilanadi. Adib o‘tmishni muzeylashtirilgan manzara tarzida emas, zamonaviy jamiyat uchun saboq beruvchi tirik tarix sifatida tasvirlaydi. Xonliklar davridagi siyosiy parokandalik, mahalliy manfaatparastlik, ma‘rifatsizlik va ichki nizolar tasviri orqali u milliy taraqqiyot uchun birlik, adolat, bilim va mas‘uliyat zarurligini ko‘rsatadi. Bu jihat Qodiriy asarlarini bugungi kitobxon uchun ham dolzarb qiladi.

Uchinchi natija adib nasrining badiiy til va uslubdagi yangiligi bilan bog‘liq. Qodiriy xalqona iboralar, maqollar, kinoya, dialog, yumor, tarixiy leksika va jonli og‘zaki nutq imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalanadi. Uning uslubi bir tomondan sodda va tabiiy, boshqa tomondan chuqur ma’noli va obrazlidir. Dialoglar obrazlarning ruhiy holati, ijtimoiy mavqei va dunyoqarashini ochadi. Muallif nutqi esa voqelikka baho berishda vazmin, estetik jihatdan pishiq va ma’naviy pozitsiyasi aniq ko‘rinadi.

MUHOKAMA

Qodiriy ijodining o‘zbek adabiyotidagi o‘rni haqida fikr yuritilganda uni faqat birinchi roman muallifi sifatida baholash yetarli emas. Adib nasri milliy adabiy tafakkurning yangi bosqichini boshlab bergan murakkab estetik tizimdir. Unda tarixiy voqelik, xalq ruhiyati, ma’rifatparvarlik g‘oyasi, ijtimoiy tanqid va insoniy muhabbat bir butun badiiy konsepsiyaga aylanadi. Qodiriy o‘z davri uchun yangicha yozuvchi bo‘lish bilan birga, keyingi avlod adiblari uchun ham uslubiy, janriy va g‘oyaviy maktab yaratdi.

Yevropa realizmi bilan qiyoslaganda Qodiriy asarlarida ijtimoiy muhit va shaxs munosabati markaziy o‘rinda turadi. Balzak romanlarida jamiyat qatlamlari, Tolstoy nasrida tarix va inson taqdiri, Gogol ijodida satirik tanqid qanday badiiy vazifa bajarsa, Qodiriy nasrida ham milliy jamiyatning ichki ziddiyatlari, tarixiy tanazzul sabablari va shaxsiy axloq masalalari shu darajada muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq Qodiriy tajribasi ko‘r-ko‘rona taqlid emas, balki jahon realistik an‘analarini milliy adabiy ehtiyojlar bilan uyg‘unlashtirish namunasidir.

MDH hududidagi adabiyotshunoslik tajribasi Qodiriy fenomenini jadid modernizmi, milliy roman genezisi va qatag‘on davri madaniy xotirasi bilan bog‘lab o‘rganishga intiladi. Bu yondashuv foydali bo‘lsa-da, Qodiriy asarlarining ichki badiiy tabiatini, ularning til, obraz, ruhiyat va kompozitsiya jihatlarini alohida tadqiq qilishni talab etadi. O‘zbek olimlari tomonidan yaratilgan tadqiqotlar adib merosini

milliy adabiyotning tabiiy taraqqiyot qonuniyatlari ichida o'rganishga imkon bergani bilan ahamiyatlidir.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning ma'naviyat, adabiyot va yoshlar tarbiyasiga oid tashabbuslari Qodiriy merosini amaliy jihatdan qayta jonlantirishga xizmat qilmoqda. Abdulla Qodiriy nomidagi ijod maktabi, Adiblar xiyoboni, qatag'on qurbonlari xotirasini tiklash, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish kabi ishlar adib merosining faqat tarixiy qadriyat emas, balki bugungi ma'rifiy siyosatning faol manbasi ekanini ko'rsatadi. Shu asosda Qodiriy asarlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar, elektron kutubxonalar, audiokitoblar va tarjima loyihalari bilan bog'lash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

XULOSA

Abdulla Qodiriy nasriy merosi o'zbek adabiyoti taraqqiyotida beqiyos o'rin tutadi. Adibning ijodiy jasorati, milliy tarixni badiiy idrok etish mahorati, roman janrini o'zbek adabiy tafakkuriga olib kirishi va xalq hayotini realistlik tarzda tasvirlash uslubi uni yangi o'zbek nasrining asoschilaridan biri sifatida e'tirof etishga to'liq asos beradi. Qodiriy ijodi o'zbek adabiyotini yangi bosqichga olib chiqqan, unga epik kenglik, tarixiy chuqurlik, psixologik kuzatuvchanlik va ijtimoiy tanqid ruhini olib kirgan badiiy hodisadir.

Maqolada olib borilgan tahlil Qodiriy nasrining bir necha ustuvor jihatini ko'rsatdi. Birinchidan, "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari milliy roman maktabining nazariy va amaliy asoslarini yaratdi. Bu asarlarda tarixiy voqelik oddiy xronologik bayon tarzida emas, inson taqdiri, ijtimoiy muhit, axloqiy tanlov va milliy taraqqiyot masalalari bilan uzviy bog'liq holda ifodalandi. Ikkinchidan, Qodiriy badiiy tilni xalqona tabiiylik, obrazlilik, kinoya, dialog va tarixiy leksika bilan boyitdi. Uning uslubi keyingi o'zbek nasri uchun estetik mezon vazifasini bajardi.

Uchinchidan, adib ijodida jadidchilik ma’rifati, milliy uyg‘onish ruhi va ijtimoiy mas’uliyat g‘oyasi kuchli namoyon bo‘ladi. Qodiriy jamiyatni yangilashning asosiy yo‘li bilim, adolat, ma’naviy poklik va tarixiy xotirani anglashdan iborat ekanini badiiy obrazlar orqali ko‘rsatdi. To‘rtinchidan, uning satirik asarlari o‘zbek adabiyotida ijtimoiy tanqidning ta’sirchan namunalari yaratdi. Kulgi, kinoya va hajv vositasida jaholat, riyokorlik, mutaassiblik va ma’naviy qoloqlik fosh qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot, ma’naviyat va ma’rifatga oid nutqlar hamda tashabbuslar. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti matbuot xizmati materiallari.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 1-apreldagi PQ-147-son qarori. Ijod maktablari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PQ-300-son qarori. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
4. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 11-martdagi 141-son qarori. Ijod maktablari va ixtisoslashtirilgan maktablarda o‘quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etish to‘g‘risida.
5. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
6. Qodiriy A. Mehrobdan chayon. – Toshkent: Sharq nashriyoti.
7. Qodiriy A. Obid ketmon. Hikoyalar va hajviyalar. – Toshkent: Adabiyot nashriyoti.
8. Oybek. Abdulla Qodiriy ijodi haqida adabiy-tanqidiy qarashlar. – Toshkent: Fan.

9. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti va jadidchilik. – Toshkent: Fan.
10. Normatov U. Qodiriy bog‘i. Adabiy-tanqidiy maqolalar. – Toshkent: Ma’naviyat.
11. Karim B. Abdulla Qodiriy va o‘zbek romanchiligi. – Toshkent: Akademnashr.
12. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat.
13. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi.